

AVAUKSET

HALUAAKO SUOMALAINEN YHTEISKUNTA TUTKIA ITSEÄÄN?

JORMA SIPILÄ

Viime vuosien suomalaisessa tiedepolitiikassa on toteutettu kaksi uutta linjausta. Ensinnäkin painopistettä on siirretty ns. kansallisista tieteistä luonnontieteiden ja teknisten tieteiden edistämiseen. Toiseksi on ryhdytty noudattamaan ns. uuden julkisen johtamisen oppeja.

Uudella johtamisella on saatu paljon myönteistä aikaa. Yksilöllisten mielipiteiden ja poliittisten suhteiden sijasta luotetaan nyt objektiivisiksi tarkoitettuihin laskentamalleihin sekä entistä huolellisempaan intersubjektiiviseen arviointiin. Mutta samalla kun uuden julkisen johtamisen vahvuus on tehtävän ja muotojen selkeydessä, sen heikkoudet ilmenevät vaikeutena hallita monimutkaisia toiminnallisia, sosiaalisia ja psykologisia prosesseja. Tapa hallita tieteellisiä instituutioita on väistämättä myös tieteitä koskeva sisällöllinen kysymys. Muodollinen neutraalisuus peittää alleen sisäänrakennettuja preferenssejä.

Tasapuolisuuteen pyrkivään tiedepoliittiseen ajatteluun on sisäänrakennettu ajatus tieteen yhtenäisyydestä. Kaikki yliopistot, niiden tehtävät ja toimintaympäristöt oletetaan samanlaisiksi. Yhteiskuntatieteiden ja itse asiassa monien muidenkin tieteiden harjoittamista on kuitenkin vaikeaa sovittaa tähän yhtenäiskulttuuriin. Kirjoitukseni tarkoituksena on suositella täsmällisempää tiedepolitiikkaa, jossa tunnustetaan tieteiden harjoittamisen perusluonteiset sisäiset erot. Olennaisimmat niistä liittyvät siihen, että joillakin tieteenaloilla tulokset ovat kansainvälisesti vaihdettavissa ja sovellettavissa (lähinnä luonnontieteissä), joillakin taas tutkimuksen

tavoitteet ja tutkimuskysymykset liittyvät väistämättä toimintaympäristöön (lähinnä humanistisissa, kauppa-, oikeus- ja yhteiskuntatieteissä).

Otan tässä esiin kolme esimerkkiteemaa: kansainvälisyyden, huippuyksiköt ja ammattitutkijuuden. Suomalainen tiedepolitiikka haluaa lisätä kansainvälistä vaihtoa, keskittää taloudellisia panoksia huipputasoiisiin tutkimusyksiköihin sekä vapauttaa pätevät tutkijat opetuksesta. Kaikissa näissä näen joitakin ongelmallisia piirteitä yhteiskuntatieteiden kannalta.

KANSAINVÄLISYYS

Kansainvälisen vaihdon edistäminen on yhteiskuntatieteissä varmasti tärkeämpää kuin ennen oli tapana ajatella. Tekisi mieli jopa väittää, että kansainvälinen vaihto on korvaamattomampaa yhteiskuntatieteilijälle kuin luonnontieteilijälle. Vertaileva kansainvälinen tutkimus elää korkeasuhdannetta nimenomaan siksi, että se antaa erinomaisia aineksia yhteiskuntatieteelliseen teorianmuodotukseen ja hallintokäytäntöjen tutkimiseen. Olemme sen avulla päässeet eroon suurista teorioista, jotka pätevät vain Englannissa tai Saksassa tai Suomessa. Olemme oivaltaneet, että ymmärrämme omaa yhteiskuntaamme parhaiten, kun käymme välillä sen ulkopuolella tutkimassa jotain muuta ja katsomassa omaa kenttäämme sieltä käsin. Ja kirjoittamisen taitokin on parantunut, kun yhä useammat tekstimme ovat joutuneet kansainvälisten

lehtien refereiden kynsiin. Olemme joutuneet hiomaan sekä ajatuksia että ilmaisumuotoja.

Kun kansainvälisyydestä tulee tuloskriteeri, se muuttuu mielekkäästä tavoitteesta psykologisesti vaikuttavaksi itseisarvoksi. Mittari ei kysy, milloin jokin tehtävä on mielekkäämpää toteuttaa kansallisella tasolla, milloin ei. Vaikka kaikki muistavat sanoa, että suomalaista kansanrunoutta on mielekästä käsitellä suomen kielellä, sittenkin vain harva huomaa, että lähes kaikki yhteiskuntatieteet ylipäänsä ovat poikkeuksellisen kansallisia tieteitä. Kansallisuus ei kerro yhteiskuntatieteiden jälkeensä jääneisyydestä, vaan yhteiskuntien erilaisuudesta sekä yhteiskuntaa koskevan opetuksen ja tutkimuksen merkityksestä yhteiskunnalle itselleen. Yhteiskuntatieteet eivät ole kansallisesti välttämättömiä ainoastaan siksi, että kansalaiset ymmärtäisivät omaa maataan ja että heillä olisi hyvät edellytykset osallistua sen kehittämiseen. Yhteiskuntatieteet luovat myös edellytyksiä sille, että valtion, kuntien ja järjestöjen hallinto- ja palvelutyö toimii laadukkaasti.

Luonnontieteen innovaatioketju on aidosti kansainvälinen. Suomalainen tutkimus voidaan julkaista kansainvälisillä areenoilla, mutta se ei estä vaikutusten säteilemistä takaisin Suomeen. Lääketieteen innovaatioiden kerrotaan leviävän maailmassa kaikkia muita innovaatioita nopeammin. Yhteiskuntatieteellinen tutkimus taas tapahtuu olosuhteissa, joissa koko ajan on otettava huomioon kulttuurien ja yhteiskuntien erilaisuus ja historiallinen ainutkertaisuus. Innovaatioketju on tavattoman sidottu konteksteihinsa, tutkimusmotiivit liittyvät jonkin yhteiskunnan tilanteeseen ja tarpeisiin, siirtymät kulttuurista toiseen johtavat usein väärintymmäryksiin ja vielä useammin välinpitämättömyyteen. Ongelmat ja kysymykset ovat eri maissa liian erilaisia, jotta ne voitaisiin ymmärtää ilman riittävää kontekstointia.

Kontekstuaalisuus rikastaa itse tieteitä mutta vaikeuttaa tavattomasti kansainvälistä yhteistyötä. Yhteiskuntatieteellisen julkaisu toiminnan maailmankeskukset eivät ole saa-

vuttaneet asemaansa tutkimuksen poikkeuksellisen korkean tason vuoksi vaan niille maailmanjärjestelmässä kuuluvan aseman (mm. kielen) ansiosta. Periferiamaiden kysymykset eivät kiinnosta keskuksia kuin satunnaisesti. Aidosti monikansallisia julkaisuja on hyvin vähän. Tunnustetussakaan ulkomaisessa lehdessä julkaistu Suomea koskeva artikkeli ei palaa palvelemaan suomalaisen yhteiskunnan päätöksentekijöitä; kansainvälistä innovaatioketjua ei voi olla olemassa samassa mielessä kuin luonnontieteessä, tekniikassa ja lääketieteessä. (Noloa tunnustaa tässä yhteydessä, etten ole edes tarjonnut eräitä Suomea koskevia tekstejä julkaistavaksi Suomessa.)

Jos haluan kirjoittaa ns. kansainvälisiä artikkeleita ja saada kansainvälistä rahoitusta, minun on parempi tutkia vaikkapa Ruotsia kuin Suomea. Mutta kannattaako suomalaisen veronmaksajan rahoittaa yksi Ruotsin tutkija lisää? Suomea koskevan tutkimuksen julkaiseminen ulkomailla taas tahtoo väkisinkin latistaa analyysia ja rajoittaa julkaisumuotoja. On selvää, että korkeatasoisin ja tärkein suomalaista yhteiskuntaa koskeva tieteellinen keskustelu käydään Suomessa suomen tai ruotsin kielellä. Yhteiskuntatieteet tarvitsevat erilaista kansainvälisyyttä kuin luonnontieteet.

HUIPPUYKSIKÖT

Huippujen tavoittelu on kehittynyt suorastaan kansalliseksi ohjelmaksi. Tutkimuksen huippuyksiköt ovat saaneet paljon kansallista julkisuutta. Ne tuottavat rahaa sijaintiyliopistoilleen ja raha taas auttaa muun tuloksellisuuden parantamisessa. Huippuyksiköille on kiintiöity erikseen sekä Suomen Akatemian virkoja että rahoitusta.

Huippuyksiköt sopivat monessa suhteessa luonnontieteisiin. Luonnontieteissä tarvitaan tutkimuksen eturintamassa usein suurta taloudellista panostusta, toisaalta tutkimus voi varsinkin soveltavilla aloilla myös tuottaa suuria taloudellisia voittoja. Eteneminen

edellyttää usein äärimmäisen intensiivistä panostamista ja tutkimus pitää siksi keskittää kapeille alueille. Kapeus ei kuitenkaan estä tulosten hyödyntämistä.

Sen sijaan yhteiskuntatieteisiin ja aivan erityisesti niiden kansalliseen tehtävään huippuyksikköajattelu istuu huonosti. Resurssien huomattava keskittäminen joihinkin teemoihin johtaa varsinkin pienessä maassa siihen, että osa yhteiskunnallisesti tärkeistä teemoista jää kokonaan tutkimatta. Näin kärjistyy se ongelma, että tutkijat muutenkin muodostavat mielellään koulukuntia, tekevät ja ajattelevat samoin kuin ystävänsä.

Kansalaisten on välttämätöntä tuntea oma yhteiskuntansa ja kulttuurinsa sekä sen historia, jotta yhteiskunnan eri osapuolet toimisivat riittävän itseymmärryksen varassa. Itseymmärrys on osa sitä sosiaalista pääomaa, jota ilman yhteiskunta ei ole toimintakykyinen. Sille itseymmärrykselle, joka on poliittisesti ja yhteiskunnallisesti välttämätöntä, on tärkeämpää kattavuus ja monipuolisuus kuin massiivinen edistys kapeilla alueilla. Suuri panostus huippuyksiköihin ei voi yhteiskuntatieteiden kentällä tuoda myöskään välitöntä taloudellista hyötyä. Sen sijaan se luo aukkoja omaan yhteiskuntaan kohdistuvan tiedon ja ymmärryksen kattavuudessa sekä keskustelunäkökulmien tarjonnassa. Laajoja empiirisiä tutkimuksia lukuun ottamatta voidaan hyvää yhteiskuntatieteellistä tutkimusta tehdä pienissäkin yksiköissä, monet suuret ideat ovat syntyneet valtavirtojen ulkopuolella.

Huippuyksiköt eivät toki ole ongelmattomia myöskään luonnontieteissä. Niiden valitseminen merkitsee erityisaseman rakentamista hallinnollisella päätöksellä. Huippuyksikön ei tarvitse osallistua avoimeen kilpailuun tutkijatohtorien vakansseista, tutkijakoulupaikoista ja tutkimusmäärärahoista, kun sille korvamerkitään resurssit. Toisaalta on havaittavissa myös sellainen ilmiö, että tiedehallinto voi rajoittaa huippuyksikön oikeutta kilpailua lisäresursseista, vaikka se olisikin poikkeuksellisen kilpailukykyinen.

Erityisaseman hyvä puoli näyttäisi olevan

se, että huippuyksikkö vapautetaan tekemään tutkimusta loputtoman resurssien hakemisen sijasta. Tämä on kuitenkin lyhytkestoinen etu, sillä yksikään yksikkö ei saa huippuyksikön asemaa ilman omia ankaria hallinnollisia ponnisteluja. Kun statukset ovat määräaikaaisia, huippuyksiköt ja sellaisiksi pyrkivät joutuvat lobbaamaan jatkuvasti. Huippuyksikkö ei tietenkään halua menettää asemaansa, useimmat tutkijat ovat paljon kiinnostuneempia statuksesta kuin palkastaan.

Tutkimuksen huippuyksiköt syntyvät työllään arviointiprosessin seurauksena, eikä arviointi voi perustua kuin todennettavissa oleviin suorituksiin. Arvioitavana on menestyssyy: huippuyksiköllä täytyy olla menestysellinen historia. Yhteiskuntatieteiden näkökulmasta asetelma on siinä suhteessa ongelmallinen, että lähihistoriaan kuuluvan menestyksen tunnistaminen on vaikeaa. Uudet innovaatiot ovat yleensä uusia tulkintoja. Ne ovat muillakin aloilla aluksi kiisteltyjä, mutta yhteiskuntatieteissä kiistely jatkuu pitempään kuin luonnontieteissä. Ei ole koejärjestelyjä, joilla voidaan osoittaa epäilijöille, että uusi idea toimii paremmin kuin entiset.

Jos huippuyksikköpolitiikasta halutaan pitää kiinni, yhteiskuntatieteisiin sopisi parhaiten se, että ne olisivat pieniä ja niitä olisi paljon.

AMMATTITUTKIJAT

Suomalainen tiedepolitiikka on viehättynyt siitä ajatuksesta, että tutkijoiden annetaan tutkia päätoimisesti. Harrastelijoiden aika on ohi, ja se koskee varmaan kaikkia tieteenaloja.

Sen sijaan ei ole aivan varmaa, että ammattitutkija tekee aina parempaa tutkimusta kuin tutkijaopettaja. Tieteen tutkimus on tuottanut tuloksia, jotka antavat aihetta epäillä tätä yleistystä. Myös omat kokemukseni yhteiskuntatieteellisistä toimintaympäristöistä ovat samansuuntaisia. Opetuksen ja sovellutusten tuominen tutkimuksen rinnalle motivoi ja rikastuttaa tutkimusta sekä aivan erityisesti pakottaa selkiinnyttämään ajattelua.

Yhteiskunta tarvitsee kyllä yhteiskuntatieteiden ammattitutkijoita; yhtäältä tämänkin alan tutkimus pystyy yhä useammin rahoittamaan itse itsensä ja toisaalta julkisen sektorin on järkevää rahoittaa keskustelun ja itseymmärryksen tasoa kohottavaa tutkimusta, vaikka sen hyödyllisyyttä onkin vaikea osoittaa yksityiskohtaisen konkreettisesti. Mutta ainakin yhtä tärkeää kuin ammattitutkimus on se, että hallinto, politiikka ja tiedotus saavat käyttöönsä paljon ihmisiä, joilla on tutkijankoulutuksen antama kyky analysoida yhteiskunnallisia ilmiöitä taitavasti ja monista lähtökohdistista. On koulutettava myös tutkijoita, joiden ei ole tarkoituskaan jatkaa loppuikänsä ammattitutkijoina vaan ajattelijoina, oivaltajina ja ymmärtäjinä.

Rahoituksen entistä voimakkaampi suuntaaminen ammattitutkijoille sisältää yhteiskuntatieteiden alalla sen riskin, että sivutoimiset tutkijat eli yliopistojen opettajat tutkivat vähemmän ja vähemmän ja lopulta koko yliopisto-opetus perustuu aiempaa heikommin tutkimukseen. Siihen meillä ei ole syytä mennä, ammattikorkeakoulut on jo keksitty. Kun yliopistot halutaan pitää tutkimukseen perustuvan opetuksen instituutioina, on olennaista järjestää opetuksen ja tutkimuksen vuorottelu. Tämä tukee myös perustutkimusta, jonka rahoitus on kasvava ongelma yhä lyhytjännitteisemmäksi käyvässä maailmassa.

LOPUKSI

Suomessa on edelleen syytä pohtia tiedepolitiikan pmissesjä. Olen valmis ymmärtämään,

että tieteenalojen tärkeydessä on tapahtunut muutoksia ja ettei kansallisvaltion tarpeiden tarvitse painottua tiedepolitiikassa yhtä paljon kuin aiemmin. Suomen ei enää tarvitse olla "keskinkertaisella älyllä varustetun kansatieteilijän luvattu maa", niin kuin eräs englantilainen tarkkailija kuvasi sitä vuonna 1938. Silti valtion tutkimusrahoja on syytä suunnata riittävästi täyttämään myös valtion, kuntien ja järjestöjen tutkimustarpeita. Päätöksenteon kriteerit tulisi voida kokea hyvin perustelluiksi kaikkien tieteenalojen piirissä. Se ei ole vähän vaadittu, kun tieteenalat ovat niin erilaisia.

Jos ohjausvälineet ovat karkeita mutta voimakkaita, riskinä on suuri määrä ohjausvirheitä. Riskit minimoidaan parhaiten vapaassa neuvottelutilanteessa, jossa tieteelliset instituutiot, rahoittajat ja käyttäjät sopivat mielekkäistä tavoitteista keskenään.

Kaukana ei ole sekään ajatus, että eräät tiedepolitiikan operationalisoidut tavoitteet ovat sisäänlämpiävän professionaalaisia. Jos suomalaisen tieteen keskeisimmät rahoittajat eli kansalaiset/veronmaksajat esittäisivät toivomuksia tiedepolitiikalle (mitä heitä ei koskaan pyydetä esittämään), olisi vaikeaa kuvitella, että he pitäisivät huippuyksiköiden luomista, kansainvälisyyttä tai ammattitutkijuutta arvoina sinänsä. Luultavasti he edellyttäisivät, että tutkimuksen pitää olla korkeatasoista ja että sillä tulisi olla välittömästi tai ainakin välillisesti kansalaisia itseään palvelevaa sovellutusarvoa. Olisikohan yliopistojen opetukseen liittyvien tutkimusedellytysten parantaminen hyvinkin lähellä heidän sydäntään?